

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Ζῶντος ἔτι τοῦ Λωκίου ἐθεραπεύθη, συμφώνως ταῖς ἀρχαῖς αὐτοῦ, ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Σκωτίᾳ ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία. Ἐγένετο δηλαδὴ ἀπόπειρα ὅπως ἡ ἐμπειρικὴ θεωρία ἐφαρμοσθῆ καὶ ἐπὶ τὴν ἠθικὴν καὶ οὕτως ἡ ἠθικὴ ὅλη συγκροτηθῆ ἐκ μόνων τῶν ἀρχῶν τῆς ἐμπειρίας. Ἐπακολούθημα τῆς τοιαύτης σπουδῆς ἦτο τὸ ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀνεκηρύχθη αὐτόνομος καὶ ἀπὸ τῆς θρησκείας ἀνεξάρτητος. Καὶ εἶχε μὲν ἤδη ὁ Ὁββέσιος ἀποφῆναι τὴν ἠθικὴν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς θεολογίας, ἀλλ' ὅμως ὑπέταττεν ἐκείνην εἰς τὴν αὐτοσυντηρησίαν καὶ εἰς τὴν ἐκ ταύτης προκύπτουσαν πολιτικὴν τάξιν. Κατὰ τῆς τελευταίας ταύτης ἐκδοχῆς τῆς ἐπερειδούσης τὴν ἠθικὴν ἐπὶ τῆς ἰδιωφελείας καὶ τῆς πολιτικῆς συμφωνίας ἀντιτάσσεται ἡ θεωρία ὅτι ὁ ἠθικὸς βίος ἀπορρέει ἐξ αὐτῆς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἐκ τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου κλίσεως καὶ προδιαθέσεως, ἣτις εἶναι ὅλως αὐτοτελῆς καὶ ἀντίκειται ἐξ ἀρχῆς πρὸς τὰς φιλαύτους ὁρμάς¹. Τὴν περὶ τῆς ὁ λόγος θεωρίαν ἀνέπτυξαν κατὰ διαφόρους τρόπους οἱ ἐξῆς :

1. CUDWORTH

1. Ὀντολογία.—Ὁ Ῥαφαήλ Cudworth, καθηγητῆς ἐν Κανταουρία (Cambridge) ἐν τῷ κυριωτάτῳ αὐτοῦ ἔργῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ « τὸ ἀληθὲς νοησιοκρατικὸν σύστημα τοῦ παντός »² συνῆπτε πρὸς τὸ σύστημα τοῦ Παρακέλσου διανοήματα νέα πλατωνικά. Κατεπολέμει τὴν ὑπὸ τοῦ Ὁββεσίου εὐνοουμένην ἀθεΐαν καὶ ἐφήρμοζεν εἰς τὴν φυσικὴν τὰ τελικὰ αἷτια, παρεδέχετο δέ, ἀκολουθῶν τῇ περὶ ἐντελεχείας θεωρίᾳ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῇ

1. Τοιαύτη θεωρία ἦτο εὐλογον νὰ συναφθῆ πρὸς ψυχολογικὰς ἐρεῦνας θεμελιούσας τὴν ἠθικὴν ἐπὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου.

2. The true intellectual system of the universe, 1678. Τοῦτο μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν, τῷ 1733.

περὶ σπερματικοῦ λόγου διδασκαλίᾳ τῶν Στωϊκῶν, μορφωτικὴν (εἰδοποιὸν) δύναμιν, πλαστικὴν ἀρχήν. Τὴν φύσιν δηλαδὴ δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ ἢ κίνησις τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι καὶ τὴν κίνησιν ποιεῖ πλαστικὴ τις ἀρχή, ἣτις ζωογονεῖ τὴν ὕλην καὶ διαμορφοῖ αὐτὴν κατὰ θεῖον νόμον. Ἡ πλαστικὴ φύσις εἶναι ἡ ὑπηρετικὴ τοῦ θεοῦ δύναμις ἡ πανταχοῦ δρῶσα καὶ τὰ πάντα συνέχουσα.

2. Ἡ θικὴ.— Περὶ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν ἀπεφαίνετο ὅτι δὲν κατάγονται ἐκ τῆς ἐμπειρίας¹ οὔτε ἐκ τῆς πολιτικῆς νομοθεσίας² οὔτε ἐκ τῆς βουλής τοῦ θεοῦ³, ἀλλ' εἶναι ἀναγκαῖαι ἰδέαι τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ· εἶναι ἰδέαι εὐρισκόμεναι ἐν τῷ νῷ τοῦ θεοῦ καὶ ἐντυπούμεναι, ὡς καὶ αἱ λογικαὶ ἰδέαι, ἐν τοῖς δημιουργουμένοις πλάσμασιν⁴. Αἱ ἠθικαὶ ἄρα ἰδέαι εἶναι, ὡς καὶ αἱ μαθηματικαί, τόσον ἐπιτακτικαὶ καὶ ἀναγκαστικαὶ πρὸς τὸν θεόν, ὅσον καὶ πρὸς ἡμᾶς· αἱ ἠθικαὶ κρίσεις ἐκφράζουσιν ἀπολύτους καὶ αἰωνίους ἀληθείας καὶ εἶναι αὐτόδηλοι, ἀμέσως καὶ κατ' ἐνόρασιν γνωσκόμεναι. Ἄλλ' ἡ φιλοσοφία πρὸς συμπλήρωσιν καὶ τελείωσιν χρήζει τῆς θρησκείας, ὁ πλατωνισμὸς τοῦ χριστιανισμοῦ⁵.

1. Αἱ ἠθικαὶ ἐννοιαὶ ἔχουσι γνωρίσματα τὴν ἀπλότητα, τὴν καθολικότητα καὶ τὴν σταθερότητα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐμπειρίαν, ἣτις παρέχει μόνον μερικὰ καὶ μεταβλητά.

2. Αἱ πολιτικαὶ διατάξεις εἶναι παροδικαὶ καὶ κατὰ τόπους διάφοροι.

3. Ὁ ἠθικὸς νόμος ὑπάρχει καθ' ἑαυτόν, ἀναγκαῖος καὶ ἀπόλυτος, ἀνεξάρτητος ἄρα ἀπὸ τῶν βουλῶν τοῦ θεοῦ.

4. Ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι τι ἀπλῶς δεκτικὸν καὶ παθητικόν, ἀλλ' ἔχει συμφύτους ἐνεργητικὰς ἀρχὰς· καλὸν καὶ κακόν, ὡς κατ' ἐνόρασιν κατηγορίαι τοῦ λόγου, παρέχουσι πλέον τι ἢ γνῶσιν καὶ τοσοῦτον κέκτηνται κῦρος, ὥστε νὰ κινῶσι καθ' ὠρισμένον τρόπον τὴν βούλησιν.

5. Ταῦτα πάντα ἐκτίθενται ἐν τῷ βιβλίῳ τῷ χαρακτηριστικῶς ἐπιγραφομένῳ « Πραγματεία περὶ τῆς αἰωνίας καὶ ἀναλλοιώτου ἠθικῆς » (*Treatise concerning eternal and immutable morality*, 1731).

Περὶ τοῦ Cudworth διέλαβον ἄλλοι τε καὶ ὁ J. B e y e r, R. Cudworth, 1935 καὶ ὁ C. A s p e l i n, R. Cudworth Interpretation of Greek Philosophy, 1943.

2. CUMBERLAND

Ὁ Ῥιχάρδος Κουμπερλάνδος (Rich. Cumberland) (1631—1718) ἐν Κανταουρία ἐκπαιδευθεὶς καὶ ὕστερον γενόμενος ἐπίσκοπος, ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ « Φιλοσοφικαὶ ἔρευναι περὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως »¹ ἀντιμάχεται πρὸς τὸν Ὁββέσιον καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἀρχέγονος καὶ φυσικὴ τῆς ἀνθρωπότητος κατάστασις δὲν εἶναι ὁ πόλεμος πάντων κατὰ πάντων, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου ἢ εἰρήνη. Διότι ὡς ἀντίτροποι πρὸς τὰς φιλαύτους κλίσεις ἐνυπάρχουσιν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει αἱ φιλάλληλοι καὶ συμπαθητικαί, ἐξ ὧν ἀντιθέτων ὁρμῶν πρέπει νὰ νοηθῇ ἢ ὅλη τοῦ ἠθικοῦ βίου σύστασις. Τὸ κοινὸν ἀγαθὸν εἶναι ὁ ὑπέρτατος νόμος (commune bonum summa lex)² καὶ συνάπτεται πρὸς τὸ ἴδιον ἡμῶν συμφέρον, ὅπερ ἐμπεριέχεται ἐν ἐκείνῳ³. Προάγοντες λοιπὸν τὸ κοινὸν εἰς πάντας ἀγαθὸν προάγομεν καὶ τὸ ἴδιον, ἀφοῦ τοῦτο ἤρτηται ἐξ ἐκείνου, ὅπως ἐκ τῆς ὑγείας τοῦ ὅλου σώματος ἤρτηται ἢ εὐεξία ἐκάστου μέλους· « ἡ εὐδαιμονία ἐκάστου ἀνθρώπου πηγάζει ἐκ τῆς βελτίστης καταστάσεως τοῦ ὅλου συστήματος, ὡς ἡ θρέψις ἐκάστου μέλους ζώου τινὸς ἤρτηται ἐκ τῆς θρέψεως τοῦ ὅλου ὄγκου τοῦ αἵματος τοῦ διὰ παντὸς τοῦ ὀργανισμοῦ διακεχυμένου ». Ἀφοῦ δὲ τὸ κοινὸν ἀγαθὸν εἶναι τὸ τέλος, ἔπεται

1. De legibus naturae disputatio philosophica, 1672. Μετεφράσθη εἰς τὴν Ἀγγλικὴν ὑπὸ Ἰω. Maxwell, 1727, καὶ εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπὸ τοῦ Barbeyrac, 1744.

2. « Ἡ ὡς οἶόν τε μεγίστη εὐνοία παντὸς λογικοῦ ὄντος πρὸς πάντα τὰ λοιπὰ ἀποτελεῖ τὴν εὐδαιμονεστάτην κατάστασιν ἐκάστου καὶ πάντων, καθ' ὅσον ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν δυνάμεως, καὶ ἀπαιτεῖται κατ' ἀνάγκην πρὸς εὐδαιμονίαν αὐτῶν· ὥστε τὸ κοινὸν ἀγαθὸν θὰ εἶναι ὁ ὑπέρτατος νόμος.

3. Ὁ ὑπέρτατος βαθμὸς τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους συμπαθείας γεννᾷ τὴν εὐτυχίαν τοῦ συνόλου καὶ τῶν καθ' ἕνα, « τὸ νὰ πειρώμεθα παντὶ σθένει νὰ προάγωμεν τὸ κοινὸν ἀγαθὸν τοῦ ὅλου συστήματος τῶν λογικῶν ὄντων συντελεῖ, ὅσον τὸ ἐφ' ἡμῖν, εἰς τὸ ἀγαθὸν ἐκάστου· διότι ἐν τῷ κοινῷ ἀγαθῷ περιέχεται ἢ τε ἡμετέρα εὐδαιμονία καὶ ἢ τοῦ μέρους ἐκάστου. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἐναντίων πράξεων ἐναντία προέρχονται ἀποτελέσματα καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἢ ἡμετέρα καὶ ἢ τῶν ἄλλων δυστυχία ».

ὅτι αἱ καλαὶ πράξεις « καθὸ πορευόμεναι τὴν πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο συντομωτάτην ὁδόν, καλοῦνται « δίκαιαι » (right) διὰ τὴν φυσικὴν ὁμοιότητα αὐτῶν πρὸς τὴν εὐθεΐαν (right) γραμμὴν, ἣτις εἶναι ἡ μεταξὺ δύο σημείων συντομωτάτη· ἀλλ' ὁ κανὼν αὐτὸς καλεῖται ὀρθὸς (right) ὡς δηλῶν τὴν πρὸς τὸ τέλος συντομωτάτην ὁδόν »¹.

Ἡ ἠθικὴ αὕτη διδασκαλία εἶναι προφανῶς κοινωνικὴ καὶ εὐδαιμονικὴ, στηρίζεται δὲ καὶ ὄντολογικῶς ὧδέ πως· ἡ φυσικὴ τοῦ ἀνθρώπου κλίσις εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον καὶ τὴν εὐποιΐαν μαρτυρεῖ ὅτι ὁ θεὸς ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν τὴν προαγωγὴν τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ· ἡ δὲ ἀμοιβὴ καὶ ἡ τιμωρία ἐν τε τῇ παρούσῃ καὶ τῇ μελλούσῃ ζωῇ εἶναι ἀναγκαῖα μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ὑπερτάτου ἐκείνου σκοποῦ, τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ θεός, ὁ δημιουργὸς τῶν νόμων τῆς φύσεως, εἶναι καὶ ὁ τιμωρὸς τῆς παραβάσεως αὐτῶν².

3. CLARKE

1. Βίος καὶ ἔργον.—Ὁ Σαμουήλ Κλάρκιος (Sam Clarke) (1675—1729) μαθητὴς, τοῦ Λωκκίου καὶ θαυμαστῆς τοῦ Νεύτωνος, ἐσπούδασε τὸ κατ' ἀρχὰς μαθηματικὴν καὶ φιλοσοφίαν, ὕστερον δὲ ἀφωσίωσεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θεολογίαν καὶ ἐποιήσατο διαλέξεις πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς συγγραφῆς τοῦ Boyle τῆς περὶ τῶν τελικῶν αἰτίων, δι' ὧν κατεπολεμεῖτο ὁ ὕλισμος καὶ ἡ ἀθεΐα³. Ἀπὸ τοῦ 1707 μέχρι τοῦ θανάτου ἦτο ἐφημέριος (ἀπὸ τοῦ 1709 αὐλικὸς ἐφημέριος) ἐν Λονδίῳ. Οὐχ ἦττον δ' ὑπερήσπισε τὴν εἰς τὴν ἀθανασία καὶ τὴν ἀϋλότητα τῆς ψυχῆς

1. Πρβλ. Thilly—Γρατσιαίου, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἠθικὴν, σ. 160 ἐξ.

2. F. Spaulding, R. Cumberland als Begründer der engl. Ethik, 1894.—Sharp, The ethical system of R. Cumberland and its place in the history of British ethics, 1912.

3. Ἐκ τῶν διαλέξεων τούτων προῆλθε τὸ κύριον σύγγραμμα περὶ ὑπάρξεως καὶ τῶν ιδιοτήτων τοῦ θεοῦ. (« A demonstration of the being and attributes of God » 1705. Μετεφράσθη εἰς τὴν γερμανικὴν τῷ 1756).

πίστιν κατὰ τοῦ Ἑρρίκου Dodwell¹, ἔτι δὲ τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν κατὰ τοῦ A. Collins² καὶ τὴν περὶ θεοῦ χριστιανικὴν διδασκαλίαν κατὰ τοῦ Ὁββεσίου καὶ τοῦ Σπινόζα³. Καὶ πρὸς τὸν Λεϊβνίτιον περιῆλθεν εἰς ἐπιστημονικὴν διαμάχην ὑπερμαχῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ Νεύτωνος καὶ τῆς περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως θεωρίας⁴.

2. Ὁ ἠθικὸς νόμος. — Ἀποκρούων ὁ φιλόσοφος ἐντόμως τὴν ἐπὶ τοῦ συναισθήματος τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης ψυχολογικὴν θεμελίωσιν τῆς ἠθικῆς ἀνακηρύττει γνώμονα τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας τοὺς αἰδίου νόμους τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς ἀληθείας, οὓς ὁ θεὸς ἐν τῇ διακυβερνήσει τοῦ κόσμου τηρεῖ καὶ σέβεται. Οἱ νόμοι οὗτοι εἶναι οἷον εἰ ἐνσεσαρκωμένοι καὶ καταφαίνονται ὡς φύσις καὶ ιδιότητες τῶν πραγμάτων, ὡς αἰώνια καὶ ἀναγκαῖα διαφοραὶ καὶ ἀναφοραὶ (σχέσεις) αὐτῶν πρὸς ἄλληλα. Ὁ Κλάρκιος δηλαδὴ ἀντιμαχόμενος πρὸς τὴν ὀνοματοκρατικὴν καὶ ὑποκειμενικὴν ἀποψιν τοῦ Ὁββεσίου καὶ τοῦ Λωκίου πειρᾶται νὰ προβάλη ἀντικειμενικὴν ἀρχὴν τῆς ἠθικότητος καὶ ἀποφήνη τοὺς νόμους αὐτῆς ὡς παραγγέλματα ἐπιτακτικὰ εἰς τὸν ἄνθρωπον, τουτέστι νὰ τάξῃ ἐνώπιον τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως τοὺς νόμους τῶν πραγμάτων ὡς δύναμιν ὑποχρεωτικὴν.

Ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι δεδομένος μετὰ τῆς ὑπὸ τοῦ θεοῦ δημιουργηθείσης φύσεως τῶν πραγμάτων οἷον εἰ ἀνεξάρτητος καὶ

1. A discourse concerning the unchangeable obligations of natural religion and the truth and certainty of the christian relation », 1706.

2. Remarks upon a book entitled a philosophical inquiry concerning human liberty, 1717.

3. A demonstrat, of the being and attributes of God; more particularly in answer to Mr Hobbes, Spinoza and their followers...1703. Μετεφράσθη εἰς τὴν γερμανικὴν, τῷ 1705).

4. « A collection of papers, which passed between the late learned Mr Leibniz and Dr Klarke in the years 1715 and 1716 relating to the principles of natural philosophy and religion by Sam. Clarke», 1717. Τὸ ἔργον τοῦτο μετεφράσθη εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ τὴν γερμανικὴν τῷ 1720. Πάντα δὲ τὰ ἔργα τοῦ Clarke ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ B. Hoadly ἐν 4 τόμοις τῷ 1738—1742 ἐν Λονδίῳ.

αὐτοῦ τοῦ θεοῦ¹. Ἡθικότης εἶναι ἡ συναρμογή καὶ συμφωνία τῶν πράξεων ἡμῶν πρὸς τὰς ἀπαξ καὶ διὰ παντὸς καθορισθείσας σχέσεις τῶν ὄντων, ἧτις συμφωνία εἶναι ἀμέσως (κατ' ἐνόρασιν) καταφανής. Ὡς αἱ μαθηματικαὶ οὕτω καὶ αἱ ἠθικαὶ ἀλήθειαι ἀνήκουσιν εἰς τὰς αἰωνίας ἀναφοράς, ἅς καὶ ὁ ἀνθρώπινος καὶ ὁ θεῖος λόγος κατανοεῖ ἀμέσως. Καὶ καθάπερ οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὴν συγκατάθεσιν αὐτοῦ εἰς τὴν ὀρθὴν μαθηματικὴν ἀπόδειξιν, οὕτως οὐδεὶς εἶναι δυνατόν νὰ ἀρνηθῇ τὴν ἑαυτοῦ συγκατάθεσιν εἰς ἠθικὰς κρίσεις: « καθ' ὅσον οἱ ἄνθρωποι ἔχουσι συνείδησιν τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου, κατὰ τοσοῦτον ὀφείλουσι συνωδὰ πρὸς ταύτην νὰ πράττωσιν ».

Ὁ ἐνεργῶν παρὰ τὰς αἰδίου ἐκείνας σχέσεις καὶ τὴν ἁρμονίαν τῶν ὄντων οὐδὲν ἄλλο πράττει ἢ ἐπιχειρεῖ νὰ διαταράξῃ τὴν τάξιν τοῦ κόσμου καὶ ἐναντιοῦται πρὸς τὸν ἴδιον αὐτοῦ νοῦν. Βεβαίως ὑπάρχει τῷ ἀνθρώπῳ ἐλευθερία νὰ πράττῃ παρὰ τὴν τῶν ὄντων ἀλληλουχίαν, ἀλλ' αἱ τοιαῦται πράξεις εἶναι ἠθικῶς πλημμελεῖς, ὡς εἶναι λογικῶς σφαλεραὶ ἢ ἀντίφασις καὶ ἡ πλάνη. Ὁ θέλων λοιπὸν νὰ ἐνεργῇ ὀρθῶς ὀφείλει νὰ συμφωνῇ πρὸς τὴν αἰδίου καὶ ἀναλλοίωτον φύσιν τῶν πραγμάτων, καθάπερ ὁ βουλόμενος νὰ διαγράψῃ ὀρθὸν τρίγωνον ὀφείλει νὰ ποιήσῃ τοιοῦτο σχῆμα, οὗ αἱ τρεῖς γωνίαι νὰ ἰσῶνται πρὸς δύο ὀρθάς. Ὁ δὲ ἠθικὸς κανὼν, ὃν καὶ ἡ συνείδησις καὶ ἡ φρόνησις ὑπαγορεύουσιν, εἶναι ἀνεξάρτητος τοῦ προστάγματος τοῦ θεοῦ καὶ παντὸς φόβου καὶ ἐλπίδος εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν², πλὴν ὅτι ταῦτα ἔνεκα τῆς ἀσθενείας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως δὲν εἶναι περιττὰ ἀλλὰ χρήσιμα καὶ ἀναγκαῖα ἐπικουρήματα. Καὶ δὲν τηρεῖται μὲν ὁ ἠθικὸς κανὼν παρὰ πάντων, ἀλλ' ὅμως ὑπὸ πάντων κοινῇ ἀναγνωρίζεται, διότι

1. « Αὐτὸς ὁ θεὸς ἀναγκαίως συναρμόζει τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν πρὸς τοὺς ἠθικοὺς νόμους καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ὀφείλει νὰ συνάδῃ πρὸς τὸ αἰώνιον δίκαιον ».

2. Ὁ Κλάρκιος ὑπερμαχεῖ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς παρατηρῶν ὅτι ταύτην ἀπαιτεῖ ἡ ἐν τῷ παρόντι βίῳ ἐλλιπὴς ἀπονομὴ τῆς ἀμοιβῆς καὶ τῆς τιμωρίας τῶν ἀνθρώπων.

καὶ αὐτὸς ὁ κακὸς εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπαινῇ τὴν παρὰ τοῖς ἄλλοις ἀπαντῶσαν ἀρετὴν.

Κ α θ ἦ κ ο ν τ α.—Σπουδαιότατα καθήκοντα εἶναι τὰ κοινω- νικά, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀγάπη, ἅτινα ὀφείλομεν νὰ ἀσκῶμεν καὶ πρὸς τὰ ζῶα καὶ αὐτὰ τὰ φυτά. Ἡ ἀρετὴ ἀσκεῖται μὲν χάριν ἑαυτῆς ἄνευ τινὸς ὑπολογισμοῦ, ἄγει δ' εὐθὺ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, εἰς τὸ ἀκρότατον ἀγαθόν· διότι ἐν τῇ θείᾳ οὐσίᾳ κεῖται ἡ ἀμοιβὴ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἡ τιμωρία τοῦ κακοῦ. Ὅθεν φανερόν ὅτι ὁ Κλάρ- κιος πειρᾶται νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἠθικὴν ἐπὶ ἀντικειμενικῆς βάσεως, ἐπὶ τῆς συμφωνίας τῶν πράξεων πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸν προορι- σμὸν τῶν πραγμάτων, εἰς ἣν σπουδὴν ἠκολούθησε καὶ ὁ Wol- lanston¹.

4. WOLLANSTON

1. Ἡ θηκότης καὶ ἀλήθεια.—Ὁ Γουλιέλμος Wol- lanston (1659—1724) ἐξετάζων ἐν τῷ κυρίῳ ἔργῳ, ὅπερ ἐπι- γράφεται « Διάγραμμα τῆς φυσικῆς θρησκείας »², πλὴν ἄλλων, τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀληθοῦς, δεικνύει ὅτι ὕψιστος τῶν ἀνθρώπων σκο- πὸς καὶ προορισμὸς εἶναι οὐ μόνον ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν λόγοις καὶ ἔργοις ἑκφρασις αὐτῆς. Πᾶσα, λέγει, ἐνέργεια ἐνέχει κρίσιν τινὰ εἴτε ἀληθῆ εἴτε ψευδῆ καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι ἀγαθὴ ἢ κακὴ· ἠθικὴ μὲν εἶναι ἡ ἐνέργεια, εἰάν ἐκφέρῃ ἀληθῆ κρίσιν, ἀνήθικος δ' εἰάν ἐκφέρῃ ψευδῆ³. Καὶ ἐπειδὴ ἀληθῆς κρίσις

1. R. Z i m m e r m a n n, Clarces Leben und Lehre, 1870.—G. von L e r o y, Die philos. Probleme in dem Briefwechsel zwischen Leibniz und Clarke, 1893.

2. The religion of nature delineated, 1722· 8η ἐκδ. 1789.—Τὸ ἔργον τοῦτο, μὴ προοριζόμενον εἰς ἐκδοσιν, ἐπέισθη ὁ συγγραφεὺς νὰ δημοσιεύσῃ καὶ δὴ καὶ πρὶν συμπληρωθῆ. Πολλὰ δὲ ἄλλα συγγράμματα αὐτοῦ ἔκαυσεν αὐτὸς οὗτος πρὸ τοῦ θανάτου.

3. Πᾶσα πράξις εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ἀποδοχὴ ἢ ἀρνησις ἀληθείας τινός· εἶναι κατὰ τοσοῦτον ἀληθῆς (ὀρθῆ) ἢ ψευδῆς (σφαλερά), καθ' ὅσον ἐκφέρει ἀληθῆ ἢ ψευδῆ κρίσιν. Πράξις ἢ παράλειψις, συμφωνοῦσα πρὸς κρίσιν ἀληθῆ, εἶναι ἠθικῶς ἀ γ α θ ἦ· τούναντίον δέ, διαφωνοῦσα πρὸς τοιαύτην κρίσιν,

εἶναι ἢ δηλοῦσα τὴν τῶν ὄντων φύσιν, ἔπεται ὅτι ἠθικῶς ἀγαθὴ (ὀρθὴ) πράξις εἶναι ἢ συμφωνοῦσα πρὸς τὴν φύσιν (τὸν προορισμὸν) τῶν πραγμάτων, ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ κακὴ (σφαλερὰ) ἢ ἀντικειμένη πρὸς αὐτήν. Ὁ τὰ ζῶα, ὡς ἐν παραδείγματι, βασανίζων ἐκφέρει διὰ τῆς πράξεως ταύτης τὴν κρίσιν ὅτι τὰ ζῶα εἶναι ἀναίσθητα, ὅπερ δὴ εἶναι σφαλερὸν καὶ ἀντίθετον πρὸς τὰ πράγματα. Ὡσαύτως καὶ ὁ φονεὺς ἐξαγγέλλει διὰ τῆς πράξεως τὴν ψευδῆ πρότασιν ὅτι δύναται τις νὰ ἀποδώσῃ τὴν ἀφαιρεθεῖσαν ζωὴν. Ὁ βασανισμὸς ἄρα τοῦ ζώου καὶ ὁ φόνος εἶναι πράξεις κακαί, ἐκφέρουσαι κρίσεις ψευδεῖς καὶ ἀντικειμένας πρὸς τὴν φύσιν. Ἄλλ' ὁ ποιῶν παρὰ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων τὴν δοθεῖσαν παρὰ τοῦ θεοῦ εἶναι ἀσεβῆς καὶ ἐνεργεῖ ὡσεὶ ἦτο ἰσχυρότερος τοῦ Δημιουργοῦ. Οὕτως ἡ ἀγαθότης (ἠθικότης) συμπίπτει πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Εὐδαιμονία.—Ἡ πραγμάτωσις τῆς ἀληθείας συμπίπτει πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν· ἀμφότερα εἶναι τόσον συναφῆ, ὥστε οὐδέτερον νοεῖται ἄνευ τοῦ ἑτέρου. Εὐδαιμονία δ' εἶναι τὸ σύνολον καθαρῶν καὶ γνησίων τέρψεων· τέρψις ἐξαγοραζομένη ἀντὶ μείζονος λύπης δὲν εἶναι εὐδαιμονία. Τὴν πραγματικὴν εὐδαιμονίαν παρέχουσι τῷ ἀνθρώπῳ αἱ πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ ὁμόλογοι τέρψεις, ἦτοι αἱ τέρψεις αἱ ἔλλογοι. Ἡ δ' ἐπιδίωξις τῆς εὐδαιμονίας εἶναι οὐ μόνον δικαίωμα ἀλλὰ καὶ καθῆκον, διότι ἡ ὀλιγωρία αὐτῆς θὰ ἐξέφραζε τὴν σφαλερὰν κρίσιν ὅτι ἡ εὐδαιμονία δὲν εἶναι εὐδαιμονία¹.

Κατὰ ταῦτα καὶ ὁ Wollanston καὶ ὁ Clarke παραγγέλλουσι τὸ παράγγελμα « πρᾶττε οὕτως ὡς ἡ τῶν πραγμάτων φύσις ὑπαγορεύει », καθ' ὃ καὶ ἀπαιτοῦσιν, ὡς εἰκός, ἀκριβῆ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου γνῶσιν². Ἀπαιτοῦσι λοιπὸν κανόνα τῆς ἠθικότητος ὑπέρ-

εἶναι ἠθικῶς κακὴ. Ἐὰν δέ τι, εἴτε πραττόμενον εἴτε παραλειπόμενον, μὴ ἀναιρῆ ἀληθῆ κρίσιν, εἶναι ἠθικῶς ἀδιάφορον.

1. Ὁ Wollanston πειρᾶται νὰ διαγράψῃ σύστημα καθηκόντων διακρίνων αὐτὰ ὡς ἀναφερόμενα εἰς τὸν θεὸν καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἐν τέλει δὲ τοῦ ἔργου αὐτοῦ παρέχει παραγγέλματα χρήσιμα εἰς τὴν ζωὴν.

2. Περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν προσγίγνεται ἡ τῶν πραγμάτων γνῶσις, ὁ

τερον τῆς προσωπικῆς αὐθαιρεσίας, γνώμονα ἀντικειμενικόν, ὅστις οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὸ συμφέρον καὶ τὴν εὐαρέστησιν (τὸ συναίσθημα)¹.

Παραπλησίως τούτοις ἐθεράπευσε τὴν ἠθικὴν καὶ ὁ θεολόγος Ἰω. Balguy (1686 — 1748) ἰδίᾳ ἐν τῷ ἔργῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ « Αἱ βάσεις τῶν ἠθικῶν ἀγαθῶν »². Ἐν τούτῳ δεικνύει ὅτι πρέπει νὰ πράττωμεν κατὰ τὴν φύσιν τῶν ὄντων καὶ νὰ προσφερώμεθα ἐκάστῳ κατὰ τὸ προσῆκον· ἐὰν μεταχειριζώμεθα τοὺς ἀνθρώπους ὡς ζῶα καὶ τὰ ζῶα ὡς λίθους, ἐνεργοῦμεν παρὰ τὴν φύσιν καὶ παρὰ τὸν λόγον. Διαστέλλων δὲ τὰ φυσικὰ ἀπὸ τῶν ἠθικῶν ἀγαθῶν ἀποφαίνεται ὅτι ἐκεῖνα μὲν εἶναι ἀγαθὰ διότι ἀποπληροῦσι τὰς χρεῖας, ταῦτα δὲ διότι αἱ πληρούμεναι χρεῖαι εἶναι ἀγαθαί. Ἐπὶ τούτοις ἐξαίρων τὴν ἀξίαν τοῦ νοῦ παρατηρεῖ ὅτι δὲν ὑπακούομεν εἰς τὸν λόγον χάριν τοῦ πλησίον, ἵνα ὑπηρετῶμεν αὐτῷ, ἀλλ' ὑπηρετοῦμεν αὐτῷ, διότι τοῦτο ἐπιτάσσει ὁ λόγος³.

Κατὰ διάφορον τούτων τρόπον θεμελιοῖ τὴν ἠθικὴν ἐπὶ τοῦ συναισθήματος, ἐπὶ εὐγενῶν καὶ καλολογικῶν κλίσεων καὶ διαθέσεων τῆς ψυχῆς, ὁ λόρδος Σαφτισβουρῆς.

5. SHAFTESBURY (ΣΑΦΤΙΣΒΟΥΡΗΣ)

1. Βίος καὶ ἔργον.—Ὁ Ἀντώνιος Ashley Cooper Shaftesbury (Σαφτισβουρῆς) ἐγεννήθη ἐν Λονδίῳ, τῷ 1671, ἕγγονος τοῦ ἐπιφανοῦς ὁμωνύμου πολιτικοῦ, τοῦ φίλου καὶ προ-

Wollanston ἀμφιρρέπει πως· διότι ὁμολογεῖ μὲν τὴν βεβαιότητα τῆς κατὰ λόγον γνώσεως καὶ παρατηρεῖ ὅτι ἡ γνῶσις αὕτη ἀρχεται ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως, ἰσχυρίζεται δέ, ὡς ἐμπειρικός, ὅτι ὁ νοῦς γινώσκει τὰ σώματα σαφέστερον παρὰ ἑαυτὸν (μόνον ὁ θεὸς γινώσκει πράγματι ἑαυτόν).

1. J. M. Drechler, Über Wollanston Moralphilosophie, 1801.
—C. Thompson, The ethics of Wollanston, 1922.

2. Τοῦ κυρίου τούτου ἔργου, ὅπερ συνεγράφη πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ Clarke κατὰ Hutcheson, προηγήθησαν τρεῖς συγγραφαὶ φέρουσαι τὸ ὄνομα τοῦ Σιλβίου. Καὶ ἄλλα δ' ἐξέδωκε πολλὰ ὁ ἀνὴρ βιβλία ἐπιστημονικά, ἐπιστολάς καὶ λόγους καὶ κηρύγματα.

3. Hugh David Jones, An Essay of John Balguy, 1907.

στάτου τοῦ Λωκίου, ὃν καὶ ἔσχε διδάσκαλον. Παῖς ὢν ἐξέμαθε καὶ ὡς μητρικὴν γλῶσσαν ἐλάλει τὴν τε ἑλληνικὴν καὶ τὴν λατινικὴν· τὰ λεπτὰ αὐτοῦ συναισθήματα καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν διάθεσιν μορφώσας κατὰ τὰ πρότυπα τῆς ἐνδόξου ἀρχαιότητος ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν μνήμην τῶν συγχρόνων τὸ ἑλληνικὸν ἰδεῶδες τῆς περιφήμου καλοκαγαθίας. Μετὰ τὴν σχολικὴν φοίτησιν καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν τριετῆ εἰς πολλὰς χώρας ἀποδημίαν¹ ἀφωσιώθη εἰς μελέτας ἐπιστημονικὰς καὶ φιλοσοφικὰς. Ἐν ἡλικίᾳ 24 ἐτῶν ἐξελέχθη μέλος τῆς βουλῆς τῶν κοινοτήτων καὶ ἔδρασε ζωηρῶς· διαλυθείσης δὲ τῆς βουλῆς τῷ 1698 ἀπῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν Ἀλλοδαπὴν χάριν τῆς ὑγείας. Ἐν τῷ χρόνῳ τῆς ἀποδημίας ἐξέδωκεν ὁ Toland ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ φίλου τὴν πραγματείαν αὐτοῦ τὴν « περὶ ἀρετῆς καὶ ἀξίας »².

Ὁ Σαφτισβουρῆς σφόδρα ἐδυσφόρησεν ἐπὶ τούτῳ καὶ ἀγοράσας συνήθροισε πάντα τὰ ἀντίτυπα τῆς πραγματείας, ἣν ὕστερον (τῷ 1711) ἐξέδωκεν ὁμοῦ μετ' ἄλλων μελετημάτων. Ὀλίγον μετὰ τὴν εἰς τὴν πατρίδα ἐπάνοδον ἀπώλεσε τὸν πατέρα καὶ ἔλαβε θέσιν ἐν τῷ ἄνω Βουλῆ· ἀλλὰ προτιμῶν τὴν ἡσυχίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν ἀπεχώρησε τῆς πολιτικῆς καὶ ἔζη χάριν τῆς ἐπιστήμης. Ταύτην τελεσφόρως ἐθεράπευε παρὰ τὸ ἐπισηφιλὲς τῆς ὑγείας, ἧς χάριν ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ ἠπιώτερον κλίμα, καὶ νὰ μεταβῆ εἰς Νεάπολιν τῆς Ἰταλίας, ἐνθα καὶ ἐτελεύτησε τῷ 1713, ἐν ἡλικίᾳ 62 ἐτῶν.

Δύο ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου ἐξέδωκε πάσας αὐτοῦ τὰς φιλοσοφικὰς πραγματείας ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν « Χαρακτῆρες » (Χαρακτηρισμοί)³, οὓ ἔργου ἐγένοντο πολλαὶ ἐκδόσεις καὶ μεταφρά-

1. Καταλιπὼν τὸ σχολεῖον τῷ 1686 ἐπεχείρησε, συναινοῦντος τοῦ πατρός, ἀποδημίαν εἰς Ὀλλανδίαν, Γαλλίαν, Ἰταλίαν καὶ Γερμανίαν.

2. « An inquiry concerning virtue and merit », 1699. Τῆς πραγματείας ταύτης κατεῖχον οἱ φίλοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Toland, ἀντίγραφα.

3. Characteristics of men, manners, opinions, times, 3 τόμ., 1711. Ἐνταῦθα περιέχονται ἄξιοι λόγου μελέται, ἐν αἷς προέχουσιν αἱ πραγματεῖαι « Περὶ ἐνθουσιασμοῦ » (A letter concerning enthusiam), 1708, « Περὶ ἐλευθερίας, ἀστείότητος καὶ εὐτραπείας » (An essay of freedom, of wit and humour), 1709, « Οἱ ἠθικολόγοι » (The moralists), 1709, « Μονόλο-

σεις εἰς πάσας που τὰς πεπολιτισμένας γλώσσας. Μετὰ θάνατον δ' ἐξεδόθησαν τὰ ἄλλα ἔργα αὐτοῦ, ἐν οἷς καὶ « Ἐπιστολαὶ πρὸς νέον τοῦ πανεπιστημίου »¹. Πάντα ταῦτα, ἅπερ ἀνακαινίζουσι τὴν μορφήν τῶν πλατωνικῶν διαλόγων καὶ τὴν δραματικὴν ζωηρότητα αὐτῶν, διακρίνει ἀστειότης καὶ σαφήνεια γλώσσης, ρητορικὴ χάρις καὶ ποιητικὴ ἔξαρσις. Τὰ συγγράμματα, ὡς καὶ ὁ βίος τοῦ ἀνδρός, μαρτυροῦσιν εὐγενὲς καὶ ὑπέροχον ἦθος, λεπτότατον συναίσθημα καὶ σπανίαν φιλοκαλίαν.

2. Ὀντολογικαὶ θεωρίαι.—Ὁ Σαφτισβουρῆς συμπεραίνει ἐκ τῆς τάξεως τοῦ σύμπαντος, ἐκ τοῦ κάλλους καὶ τῆς ἀρμονίας τοῦ κόσμου, μίαν καθολικὴν τῶν πάντων ἀρχὴν² νοητικὴν, ἣτις εἶναι παραίτιος τῆς μορφῆς, τῆς ζωῆς καὶ τῆς κινήσεως³ καὶ ἐκκαλύπτεται ἐν τῷ θαυμασίῳ ἐνάστρω οὐρανῷ καὶ ἐν τοῖς ἐπιγείοις, τοῖς τύποις τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων. Ὁ νοῦς δεσπόζει τῆς ὅλης φύσεως καὶ ἄρχει τῶν ὄντων, εἶναι παρὼν ἐν πᾶσι καὶ ζωογονεῖ πάντα κατ' αἰδίους νόμους. Αὕτη δὴ ἡ ἐπὶ πάντα ἐκτεινομένη ψυχὴ εἶναι ἀμέσως παροῦσα καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν ψυχὴν. Ὡς ἡμεῖς εἴμεθα ἐν ὅλον διὰ τῆς οἰκείας συνειδή-

γος » (Soliloquy), 1710, ὡς καὶ ἡ ἤδη μνημονευθεῖσα πραγματεία « περὶ ἀρετῆς καὶ ἀξίας ». Ρητέον ὅτι μέρος τῶν χαρακτήρων (τὴν περὶ ἀρετῆς καὶ ἀξίας πραγματείαν) μετέφρασεν εἰς τὴν γαλλικὴν ὁ Diderot· τὸ αὐτὸ μετέφρασθη εἰς τὴν γερμανικὴν ὑπὸ τοῦ Zimmermann, τῷ 1905 (παλαιότερα μετάφρασις ἐγένετο τῷ 1738 καὶ ὕστερον τῷ 1777). Τοὺς δὲ « ἠθικολόγους » μετέφρασεν ὁ K. Wolff, τῷ 1910.

1. « Several letters to a young man at the University », 1716. « Ἡ ζωὴ, ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ καὶ φιλοσοφικὸν σύνταγμα τοῦ Shaftesbury » (The life, unpublished letters and philosophical Regiment of Shaftesbury) ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ B. Rand, ἐν Λονδίῳ, τῷ 1900.

2. Ἐὰν ὑπῆρχον δύο ἢ πλείονες ἀρχαί, ἢ θὰ συνεφώνουν ἢ θὰ διεφώνουν πρὸς ἀλλήλας. Ἐὰν μὲν διεφώνουν, θὰ ὑπῆρχε σύγχυσις πάντων μέχρι τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ἐτέρας αὐτῶν· ἐὰν δὲ συνεφώνουν, θὰ ὑπῆρχε τρίτη ὑπερτέρα αἰτία τῆς ὁμοιοῦσας καὶ ἡ αἰτία αὕτη θὰ ἦτο ἡ ὑπερτάτη ἀρχή.

3. Ὁ νοῦς μόνον εἶναι ἀρχὴ τῆς κινήσεως καὶ τῆς τάξεως· ἄνευ αὐτοῦ θὰ ἦσαν πάντα χάος καὶ ἀμορφία.

σεως, οὕτω καὶ ἡ φύσις εἶναι ἐν ὅλον, μία ἐνότης, διότι εἶναι συνείδησις¹.

Τοιοιουτρόπως ὁ λόρδος οὗτος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς παραδεχομένους τὴν παθητικότητα τοῦ κόσμου (Νεύτωνα, Clarke) διδάσκει ὅτι ἐντὸς τοῦ κόσμου ὑπάρχει ἡ δημιουργικὴ ἐνέργεια ὡς ψυχὴ, ζωὴ καὶ κίνησις, ὅτι ἄρα κρατεῖ ἐν αὐτῷ ἐνδόμυχος νοῦς, ὁ θεός². Ὁ θεὸς συμπίπτει (καθὰ ἐδίδαξεν ἤδη ἡ ἀρχαία φιλοσοφία) μετὰ τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ καὶ καλοῦ³. εἶναι ἡ αἰωνία ἀξία καὶ τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν, τὸ διαρκὲς ὑποκείμενον τῆς ἀγάπης ἡμῶν, ὅπερ ἐνισχύει τὰς ἠθικὰς πεποιθήσεις καὶ κρατύνει ἐν ἡμῖν τὸ φυσικὸν συναίσθημα τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου⁴. Ὅθεν ἡ ἐννοια τοῦ θεοῦ ἐπιρρωννύει τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀδιατάρακτον τοῦ κόσμου τάξιν τὴν μὴ ἐπιτρέπουσαν τὸ κακὸν καὶ ἐπιβλαβές.

Ἡ ἐν τῷ κόσμῳ παρατηρουμένη τάξις καὶ ἀρμονία, ἡ σκοπιμότης καὶ τὸ κάλλος ἐπιτρέπουσι νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον ἀπαντῶντα τυχόν κακὰ ὑπηρετοῦσιν εἰς τὸ ἀγαθὸν ὑπερτέρου συστήματος καὶ ὅτι αἱ προσπίπτουσαι ἀτέλειαι συντείνουσιν εἰς τὴν τελειότητα τοῦ ὅλου. Κατὰ ταῦτα αἱ δυσαρμοστίαι εἶναι μόνον ἀφευκτος ὄρος τῶν ἀρμονιῶν, αἱ δ' ἐλλείψεις καὶ ἀντιθέσεις τῶν ἐπὶ μέρους⁵ καταδύονται καὶ ἀφανίζονται εἰς τὸν μέγαν ὠκεανὸν τῆς καθολικῆς τελειότητος⁶.

1. Εἰς τὸ καθολικὸν σῶμα τοῦ κόσμου ὀφείλομεν νὰ ἀπονεύωμεν καθολικὸν νοῦν, εἰς τὴν ὅλην φύσιν παγκόσμιον ψυχὴν.

2. Ἡ θεωρία αὕτη ὑπομιμνήσκει τὸν Ἐκκαρτον καὶ τὸν Βροῦνον καὶ τοὺς νεωτέρους πλατωνικούς. Ἀλλὰ δὲν λείπουν παρατῶ Ἀγγλῶ φιλοσόφῳ χωρία, ἐν οἷς διαστέλλονται ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ καὶ ὁ θεός· ἡ φύσις καὶ ἡ δύναμις αὐτῆς τιμᾶται μόνον ὡς ὁ ἐντολοδόχος δημιουργός, ὁ δὲ θεὸς ὡς ὁ ἐντολοδόχος, ὁ τὴν ἐξουσίαν παρέχων δημιουργός. Μὴ εἰσερχόμενος ὁμοίως εἰς τὰ ἀπόρητα βάθη τῆς θεότητος δὲν ἐξετάζει τὴν σχέσιν θεοῦ καὶ ψυχῆς τοῦ κόσμου.

3. Ὁ θεὸς ἀνυμνεῖται κατὰ τρόπον πλατωνικὸν ὡς τὸ ἀρχέγονον καλόν.

4. Πρὸς τὸν θεὸν τείνομεν καὶ φερόμεθα ὡς πρὸς φυσικὸν κέντρον τῆς ζωῆς ἡμῶν.

5. Αἱ ἀτέλειαι καὶ τὰ κακὰ ὑπάρχουσι μόνον εἰς τὴν στενὴν ἡμῶν παρατηρητικότητα· ὁ πεπερασμένος νοῦς βλέπει ἐλλείμματα. Ἐὰν δ' ὁμοίως ἠδυνάμεθα νὰ ἐπισκοπήσωμεν τὸ ὅλον, θὰ ἐβλέπομεν μόνον τελειότητας.

6. Τὴν ἐννοίαν τῆς « ὀλότητος », ἣν ἀναφέρομεν εἰς τὸ σύμπαν, λαμβάνο-

3. Ἡ θικὴ.—Αἱ ἔννοιαι τῆς τάξεως καὶ τοῦ κάλλους, τῆς συμμετρίας καὶ ἁρμονίας, χρησιμεύουσιν ὡς βάσεις τῆς ἠθικῆς· Κάλλος δηλαδή ὑπάρχει ἐκεῖ, ἔνθα πολλά ἕκαστα ὑπηρετοῦσιν εἰς κοινὸν σκοπὸν· τὸ κάλλος εἶναι ἀλήθεια, ὀρθὴ σχέσις, ἁρμονία. "Ὅ,τι λοιπὸν εἶναι ἑναρμόνιον καὶ ἔχει ὀρθὴν σχέσιν, εἶναι ὠραῖον, ἀληθές καὶ ἀγαθόν. Τὸ ἀγαθὸν καὶ καλὸν κατηγορεῖται μάλιστα κατὰ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ δηλοῖ τὴν ἰσορροπίαν καὶ ἁρμονίαν διαφόρων κλίσεων. Αἱ δὲ κλίσεις, ἐξ ὧν ἐκπηγάζουσι καὶ καθ' ἃς κρίνονται πᾶσαι αἱ πράξεις, εἶναι τριτταί· αἱ μὲν πρῶται εἶναι « συμπαθητικαὶ ἢ κοινωνικαὶ κλίσεις » καὶ ἄγουσιν εἰς τὴν θεραπείαν τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ, εἰς τὴν κοινὴν εὐημερίαν, τὴν σωτηρίαν καὶ προαγωγὴν τοῦ συνόλου· αἱ δὲ δεύτεραι εἶναι « φίλαυτοι ἢ ἰδιωφελεῖς κλίσεις » καὶ ἀποβλέπουσι μόνον εἰς τὸ ἴδιον ἀγαθόν, εἰς τὴν ἀτομικὴν εὐημερίαν ἢ σωτηρίαν· αἱ δὲ τρίται οὔτε εἰς τὸ κοινὸν ἀγαθὸν τείνουσιν οὔτε εἰς τὸ ἴδιον, ἀλλὰ διαταράττουσι τὴν καθολικὴν τάξιν.

Ἐκ τούτων αἱ μὲν τελευταῖαι ὑπάρχουσι παρὰ φύσιν καὶ εἶναι πάντοτε κακαὶ (μοχθηρία, φθόνος ἢ χαιρεκακία, σκληρότης καὶ τὰ τοιαῦτα), αἱ δ' ἕτεραι δύο ὑπάρχουσι κατὰ φύσιν καὶ εἶναι ἀγαθαὶ ἢ κακαὶ ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὰς ἄλλας ὁρμάς. Ἐὰν δηλαδή ἡ φίλαυτος κλίσις εἶναι τόσον ἰσχυρά, ὥστε νὰ ἀδυνατῇ νὰ συνυπάρχη αὐτῇ τὸ συμφέρον τοῦ συνόλου, ἢ ἔὰν ἡ φίλαυτος ὁρμὴ ὑπερβάλλῃ τὴν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ κλίσιν, τότε εἶναι κακὴ· ἔὰν δὲ τοῦναντίον ἡ φίλαυτος κλίσις μετριάζῃται οὕτως ὥστε νὰ συνυπάρχη μετὰ τῆς κοινωνικῆς, εἶναι ἀγαθή.

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν κοινωνικῶν κλίσεων θεωρουμένων ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰς φιλαύτους. Ἴνα ἄρα διάγωμεν βίον ἠθικόν,

μεν διὰ τῆς αὐτογνωσίας. Ἀλλὰ τὸν κόσμον οὔτε δυνάμεθα ἀποχρώντως νὰ ὑποβάλωμεν εἰς λογικοὺς τύπους καὶ συλλαμβάνομεν αὐτὸν οὐχὶ τόσον διὰ τοῦ νοῦ ὅσον διὰ τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς συμπαθείας. Καὶ ἂν τις ἀμφιβάλλῃ περὶ τῆς πραγματικότητος τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ διαμφισβητήσῃ τὴν πραγματικότητά τοῦ ἐσωτερικοῦ, τῆς αὐτοσυνειδησίας, τῶν παραστάσεων καὶ συναισθημάτων.

ὀφείλομεν νὰ ἀποβάλωμεν μὲν τὰς παρὰ φύσιν ὀρμάς, ἀγάγωμεν δὲ εἰς ἀρμονίαν τὰς κοινωνικὰς καὶ τὰς φιλαύτους κλίσεις. Ἡ ὀρθὴ ἀναλογία ἀπαιτεῖ ὅπως αἱ κοινωνικαὶ κλίσεις ἐπικρατῶσι τῶν φιλαύτων χωρὶς ὅμως μῆτε ἐκεῖναι νὰ ὑπερβαίνωσι τὸ προσῆκον μέτρον μῆτε αὐταὶ ἀπρεπῶς νὰ ἀπωθῶνται. Ἐν ἄλλοις λόγοις πρέπει μὲν νὰ τάσσωμεν τὸ κοινὸν ἀγαθὸν ὑπὲρ τὸ ἴδιον, ἀλλὰ νὰ μὴ ἀμελῶμεν ὅλως τοῦ τελευταίου τούτου ὡς ἀναγκαίου εἰς τὴν θεραπείαν ἐκείνου. Ἡ δ' ἐκρίσις τῶν παρὰ φύσιν κλίσεων καὶ ἡ ὀρθὴ πρὸς ἀλλήλας ἰσορροπία ἢ ἀρμονία τῶν δύο ἄλλων τάσεων εἶναι ἡ ἠθικότης, ἡ ἀρετή¹.

Ἡ θικὴ συναίσθησις.—Ἀλλὰ τίς θὰ εἴπη ἡμῖν, ἂν αἱ τάσεις αὐταὶ εἶναι ἐν ὀρθῇ καὶ ἀρμονικῇ σχέσει πρὸς ἀλλήλας; Τοῦτο ποιεῖ ἡ ἠθικὴ συναίσθησις (moral sense), ἡ συναίσθησις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου ἥτις εἶναι σύμφυτος, μᾶλλον δὲ καὶ ἀκριβέστερον εἰπεῖν, φυσικὴ ιδιότης² πάντων τῶν λογικῶν ὄντων· τὴν ιδιότητα ταύτην « οὐδε-

1. Ὡσπερ ἡ ὑγεία ἢ τελειότης τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ κεῖται ἐν τῇ ἀρμονικῇ συνεργασίᾳ πάντων τῶν ὀργάνων αὐτοῦ, οὕτω καὶ ἡ ὑγεία ἢ τελειότης τῆς ψυχῆς κεῖται ἐν τῇ ἀρμονικῇ συνεργασίᾳ τῶν φιλαύτων καὶ τῶν κοινωνικῶν κλίσεων. Ἐνταῦθα ὁ Σαφτισβουρῆς φαίνεται διαλλάσσει τὰς ἀντιθέτους ἀπόψεις τῶν προδρόμων αὐτοῦ, ὧν ἄλλοι μὲν (ὕλισται) ἐξῆρον τὰς φιλαύτους καὶ ἰδιωφελεῖς τάσεις τοῦ ἀνθρώπου ἄλλοι δὲ τὰς φιλαλλήλους καὶ κοινωνικὰς.

2. Ὁ Σαφτισβουρῆς, καίπερ σφόδρα τιμῶν τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ Λώκκιον, ὅμως παρατηρεῖ (ἐν τῇ Ἐπιστολῇ πρὸς νέον, ὡς καὶ ἐν τοῖς Ἠθικολόγοις (3, 2) « ὅτι οὗτος διὰ τοῦ ἐλέγχου τῶν ἐμφύτων παραστάσεων διέσεισε τὴν βάσιν τῆς ἠθικῆς ». Καὶ ὁμολογεῖ μὲν ὅτι ἐμφυτοὶ παραστάσεις ἐν τῇ συνήθει ἐννοία δὲν ὑπάρχουσι, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐγκρίνει καὶ χρησιμοποιοεῖ τὸν ὄρον τοῦτον ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ « φυσικοῦ », τοῦ « καθ' ὀρμέμφυτον », ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ προσγιγνόμενον διὰ τῆς τέχνης, τῆς ἀγωγῆς (διδασκαλίας) καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁρισμένοι δηλαδὴ παραστάσεις γεννῶνται ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἀναπτύξεως, κατὰ τρόπον φυσικόν· οὐδεὶς διδάσκει αὐτάς, ὡς οὐδεὶς διδάσκει τὰ πετεινὰ νὰ ἵπτανται καὶ νὰ κτίζωσι τὰς φωλεάς. Οὕτως ἀρετὴ καὶ κακία, ὠραῖον καὶ ἄσχημον ἀνάγονται εἰς τὰ λογικὰ ὀρμέμφυτα καὶ οὐχὶ εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς θεσμούς. Πάντες οἱ ἄνθρωποι, παρὰ τὰς διαφορὰς τῶν ἀντιλήψεων, ἔχουσι τὴν καθόλου ἐννοίαν τοῦ ἀγαθοῦ.

μία θεωρητική δοξασία είναι ικανή άμέσως και άπ' εϋθείας νά αποκλείση ή νά καταστρέψη »¹.

Ός ή θέα καλλιτεχνημάτων έπεγείρει συναισθήματα άνιδιωφελοϋς εϋαρεστήσεως ή δυσαρεστήσεως, οϋτως ή θέα ανθρωπίνων πράξεων και έλατηρίων γεννά συναισθήματα έπιδοκιμασίας ή άποδοκιμασίας. Η φύσις λοιπόν παρέχει τήν ήθικήν συναίσθησιν και τās οικείας έννοιās. Και ώς ή καλλιτεχνική εϋφυΐα διά τής άσκήσεως καθίσταται όξυτέρα, οϋτω και ή ήθική (φυσική) συναίσθησις διά τοϋ κόπου και τής έργασίας γίνεται τελειότερα, λαμβάνει συνείδησιν², τοιουτοτρόπως δέ άνυψοϋται εις ήθικήν κρίσιν, εις ήθικόν ρυθμόν.

Εις τοιοϋτον ρυθμόν άποβλέπει και τείνει ή φιλοσοφία και ή άγωγή βοηθοϋσα όπως ό άνθρωπος τελειώση πάσας τās φυσικās πρὸς τὸ άγαθόν και καλόν κλίσεις και άναπτυχθῆ εις ήθικήν, έλευθέραν και έαυτῆς έπίγνωσιν έχουσαν προσωπικότητα· τότε ό άνθρωπος βιοτεύει έν άρμονικῆ σχέσει, έν φιλία και συμπαθεία πρὸς τοϋς άλλους, ήτις σχέσις ποιεί έν τῆ ζωῆ, όπως και έν τῆ φύσει, τήν ένότητα τοϋ όλου· τότε δῆ έμφανίζει ό άνθρωπος τήν εικόνα τής « ωραίας ψυχῆς », γίνεται ό ιδεατός τύπος τῶν άρχαίων Έλλήνων, ό « καλός κάγαθός ».

4. Ἀρετὴ καὶ εὐδαιμονία.—Τήν άρετὴν ώς άρμονίαν όφείλομεν νά άγαπῶμεν καθ' έαυτὴν και οϋχι ένεκα άλλων άγα-

1. « Μεθ' όσης ταχύτητος αἱ πράξεις παρατηροϋνται και αἱ τῶν ανθρωπων κλίσεις και τὰ πάθη διαστέλλονται, μετὰ τοσαύτης ταχύτητος εϋθὺ έσωτερικόν βλέμμα διορᾷ και διαστέλλει τὸ άγαθόν και εϋπρεπές ή τὸ κακόν και αἰσχρόν, τὸ φιλητόν ή τὸ μισητόν, τὸ θαυμαστόν ή τὸ φαϋλον. Πῶς λοιπόν νά μὴ όμολογήσωμεν ότι, άφοϋ αἱ διακρίσεις αϋται έχουσι τήν ύπόστασιν αϋτῶν έν μόνη τῆ φύσει, ή διάκρισις είναι φυσική και έν τῆ φύσει έχει τήν ρίζαν ; »

2. Αἱ κλίσεις γίνονται και αϋται ύποκείμενον σκέψεως και γεννώσι νέας κλίσεις « τὰ συναισθήματα οἴκτου, εϋνοιās, εϋγνωμοσύνης και τὰ τούτοις έναντία, άνυψοϋμένα εις τήν συνείδησιν διά τής σκέψεως, γίνονται ύποκείμενα, ώστε διά τής έσκεμμένης ταύτης συναισθήσεως γεννάται έτερόν τι είδος κλίσεως πρὸς αϋτὰς ταύτας τās κλίσεις, αἵτινες έγένοντο ήδη ήμῖν συναισθηταὶ και νϋν γίνονται ύποκείμενον νέας εϋαρεστήσεως ή δυσαρεστήσεως ».